

Jolanta Piwowar

O sposobach opisu funkcji prefiksów "o-" i "ob(e)-" we współczesnej praktyce leksykograficznej

---

Prace Językoznawcze 3, 93-106

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Piwowar
Olsztyn

O sposobach opisu funkcji prefiksów *o-* i *ob(e)-* we współczesnej praktyce leksykograficznej

On the ways of describing the function of prefixes: *o-* and *ob(e)-* in recent lexicographic practice

The author studies the ways in which the prefixes: *o-* and *ob(e)-* have been described in dictionaries of contemporary Polish, and she tries to show that *ob(e)-* is not a phonetic variation of the *o-* prefix and it should be treated as a separate prefix in the Polish language.

1. Uwagi wstępne

We współczesnej praktyce leksykograficznej stosuje się zróżnicowane sposoby opisu funkcji prefiksów *o-*, *ob(e)-*. Odcienie znaczeniowe wprowadzane przez prefiksy *o-*, *ob(e)-* w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (SJPD) opisane zostały w trzech artykułach hasłowych (I *o-*, *ob(e)-*, II *ob(e)-*, II *o-*, *ob-*)¹. W *Innym słowniku języka polskiego* pod red. M. Bańko (ISJP) prefiksy *o-* i *ob-* (*o•be-*) potraktowano jako dwa odrębne hasła. W tomie 2 *Słownika języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (SJP PWN) funkcje prefiksów *o-* i *ob(e)-* opisano w osobnych artykułach hasłowych. Dyskusyjne jednak wydaje się stwierdzenie zawarte w artykule hasłowym opisującym prefiks *ob(e)-*: „przedrostek pełniący te same funkcje co przedrostek *o-*, lecz występujący rzadziej (czasami obocznie)”. W *Małym słowniku języka polskiego* S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej (MSJP) zanotowano przedrostki *o-*, *ob(e)-* w jednym hasle: ¹*o-*, *ob(e)-*².

¹ Słownik ten zawiera artykuł hasłowy II *o-*, *ob-*, który charakteryzuje homonimiczny z omawianymi prefiks *o(b)-*. Został on przejęty z łaciny w stosunkowo licznych wyrazach, nie jest na gruncie polskim produktywny i nie będzie oczywiście stanowił przedmiotu analizy. Sens zamieszczenia tego hasła w SJPD jest mocno wątpliwy: II *o-*, *ob-* „w zapożyczeniach – odpowiednik łacińskich wariantów przedrostka *o-*, *ob-* (z upodobnieniem do spółgłoski następnej)”. Np.: obdukcja (*obductio*), obiekt (*obiectum*), oblat (*oblatus*), obligować (*obligare*), obserwować (*observare*), obstrukcja (*obstructio*), okazja (*occasio*), opozycja (*oppositio*), opresja (*oppressio*).

² Artykuł hasłowy 2 *o-*, *ob(e)-* w MSJP opisuje prefiks *ob(e)-* homonimiczny z omawianym: „w zapożyczeniach łacińskich wariantów przedrostka *o-*, *ob(e)-*, np.: obdukcja, obligować”.

Zasadniczym problemem dla opisu polskiego systemu słowotwórczego jest to, czy omawiane elementy stanowią jedną jednostkę i, co się z tym wiąże, w ilu artykułach hasłowych powinny być opisywane.

W niniejszym artykule spróbujemy ustalić to, czy prefiks *ob-* jest wariantem fonetycznym prefiksu *o-*, czy też należy go traktować jako odrębny prefiks. Opiszemy także funkcje prefiksów *o-*, *ob(e)-* we współczesnym języku polskim, wykorzystując artykuły hasłowe zamieszczone w SJPD oraz ISJP.

2. SJPD

I o-, ob(e)- (p. także: **ob(e)-** jako odrębne hasło) **1.** „przedrostek tworzący wyrazy pochodne z uwzględnieniem następujących ważniejszych odcieni, uzupełniających znaczenie czasownika podstawowego”

a) „ogarnięcie czego z różnych, z wielu, z wszystkich stron”, np.: *obandażować, obcałować, obczepić, obgiąć, obieć, obkopać, oblec, oborać, obskoczyć, obsmażyć, obwąchać, obwiązać, ogrodzić, okleić, okrążyć, omotać, opakować, opalić, oparszeć, opleść, opleśnić, opłynąć, osaczyć, osolić, ośnieżyć, otulić, owiązać, owinąć.*

b) „skierowanie w dół, ku ziemi”, np.: *ob(w)alić, obciągnąć* (ubranie), *o(b)sunąć, osypać, o(b)śliznąć się, o(b)trząsnąć, o(b)tupać* (śnieg).

c) „przy niektórych czasownikach oznaczających patrzeć (zwykle w połączeniu z *się*) – skierowanie czynności w tył, wstecz”, np.: *obejrzeć się, oglądać się*; daw. *o(b)zierać się.*

d) „skoncentrowanie czynności na wielu, różnych przedmiotach”, np.: *obczęstować, obdzielić, obkarmić, obreperować, obwędrować, oprać, oznakować.*

e) „ogarnięcie częściowe, głównie warstwy wierzchniej; nieosiągnięcie pełnego skutku”, np.: *obeschnąć, obgotować, obsaczyć, obsuszyć, obtajać, obtopić, obtopnieć, obumrzeć, obwarzyć, ognić, o(b)marznąć, opiec.*

f) „oddzielenie, odłączenie od czego”, np.: *obciąć, oberwać, oberznąć, oblać, obłupać, obrąbać, obrzezać, o(be)drzeć, o(b)tluc.*

g) „podparcie, kontakt, mijanie”, np.: *ominąć, omknąć się, omusnąć, oprzeć, otrzeć (się).*

h) „przeniesienie czynności na inny typ przedmiotu niż ten, do którego się odnosi czasownik podstawowy”, np.: *gadać* (co) – *obgadać* (kogo), *grabić* (siano) – *ograbić* (stóg), *jadać* (co) – *objadać* (kogo), *kraść* (co) – *okraść* (kogo), *kuć* (podkowę) – *okuć* (konie), *lać* (wodę) – *oblać* (kogo), *prać* (co) – *oprać* (kogo), *ślać* (posłów) – *obesłać* (zjazd), *sypać* (ziarno) – *obsypać* (kogo).

i) „w połączeniu z *się* – doprowadzenie danej czynności do kresu jej możliwości, intensywności, do nadmiaru (zwykle w stosunku do jej podmiotu)”

np.: *obkupić się, obłowić się, ochlać się, odczytać się, oćpać się, opić się, o(b)sluchać się, ożłopać się, o(be)żreć się.*

◊ [Poszczególne czasowniki, zależnie od użycia, mogą przybierać różne odcienie znaczeniowe (zwykle spomiędzy omówionych poprzednio)], np.: *obejść* las dokoła, mijając (ale też: zwiedzić jego wszystkie zakątki); *opaść* w dół (ale też: psy go *opadły* ze wszystkich stron).

◊ [Rzadko czasowniki z przedrostkiem *o-* wiążą się z przyimkiem *o*], np.: *oprzec się* o co, *otrzeć się* o co.

2. „przedrostek tworzący czasowniki pochodne od przymiotników, rzeczowników (niekiedy połączeń z przyimkami) – oznaczające”

a) „uczynienie jakim, czym, zaopatrzenie w co”, np.: *obabić, obałwanić, obchudzić, obdłużyć, zabezpieczyć, obezsilnić, obezwładnić, obłachmanić, obłaskawić, obmocnić, obnażyć, ociemnić, ocienić, ocieplić, ogłupić, ogumić, okapturzyć, okulawić, omasztować, onieśmielić, opodatkować, opróżnić, osamotnić, osierocić, osiwieć, osłabić, oswobodzić, oswoić, oszronić, osłepić, ośmielić, oświecić, oświeżyć, ozdrowić, ożaglic.*

b) „stanie się jakim, czym, zaopatrzoną w co, nacechowaną czym”, np.: *obezdomnieć, bezprzytomnieć, obezwładnieć, obłachmanieć, okaleczyć, okulawić, oprzytomnieć, osamotnieć, osierocić, osowieć, oszronieć, owdowieć, owrzodzieć.*

c) „otoczenie, objęcie, okrycie czym”, np.: *oblodzić, obłocić, obrzeżyć, obwałować, odarnić, o(b)kolic, okwiecić, opalisadować, opancerzyć, o(b)saczyć, oskrzydlić, oszańcować. (...)*

SJPD zawiera także interesujący i obszerny artykuł hasłowy:

I **ob(e)-** „przedrostek o tych samych funkcjach co **o-**, lecz mniej częsty (p. I **o-**)”

[W czasownikach formacje z *ob-* stanowią około 17% ogółu formacji z *o-*, *ob-*, do czego trzeba dołączyć około 15% formacji z obocznością *ob-* : *o-*. Oboczność *ob-* występuje z reguły przed samogłoskami, przeważa przed spółgłoskami sonornymi, mniej częsty jest przed spółgłoskami przedniojęzykowymi i środkowojęzykowymi, rzadki – przed tylnojęzykowymi; przed *p*, *b* nie występuje wcale. Chwiejność *ob-* : *o-* jest częstsza przed spółgłoskami szczelinowymi i zwartoszczelinowymi].

◊ [Przedrostek *ob-* bywa szczególnie często elementem odnoszącym to, co oznacza podstawa, do działania w różnych kierunkach, na różne przedmioty (np.: *obczestować, obdzielić, obsłużyć, obwędrować*), a także oznaczającym odrywanie od czego, oddzielanie, odłączanie (np.: *obciąć, obedrzeć, oblecieć, obłamać*), połączone zwłaszcza z ruchem w dół (np.: *oberwać, obsunąć, obtrącić*). Natomiast bardzo rzadkie bywa *ob-* w formacjach

odimiennych (np.: *obchudzać, obdłużyć, oblesić, oblodzić, oblachmanić* (-eć), *oblaskawić, oblatwić się, obmienić, obnażyć, obostrzyć, obwałować, o(b)kolić, o(b)saczyć*.)]

◊ [Częściej używane formacje z *ob(e)*-, których oboczniiki z *o-* nie są wymienione (w tym Słowniku) jako odrębne hasła], np.: *obcerować, obciskać, obcisnąć, obdarować, obdarzyć, obdzierać, obelgać, oberwać, obesłać, obetkać, obeznać się, obgiąć, obgotować, oblać, oblutować, obłatać, obtajać, obtańcować, obtańczyć, obtopić, obtykać, obumrzeć, obwieść, obwiniać, obżałować, obżynać*.

◊ [Dla porównania – częściej używane formacje z *o-*, których oboczniiki z *ob-* nie są wymienione (w tym Słowniku) jako odrębne hasła (z pominięciem pozycji przed *p, b*, gdzie oboczność *ob-* : *o-* nie występuje)], np.: *ocapić, ocechować, odarnić, odarniować, odzierać, oglądać, ognić, ogolić, ogrodzić, okrążyć, określić, okręcić, ołysieć, omieszkać, omięknąć, ominąć, omroczyć, omykać się, orosić, orosieć, osadzić, ociekać, oskrobać, osławić, oszacować, oszlifować, oświecić, otłuścić, otumanić, otumanieć, otyć, otynkować, owdowić, owdowieć, owionąć, owładnąć, owłosieć, owrzodzić, ozdobić, ozdowieć, ozielenić, oziębić, oziębnać, ozionąć, ozłocić, oznaczyć, oznakować, ozwać się, ożrebić się, ożaglić, ożebrować, ożenić, ożłopać się, ożyć, ożywić*.

◊ [Przykłady oboczności *o-* : *ob(e)*- (niekiedy zróżnicowanych stylistycznie lub pod względem częstości występowania)]: *ocierać-obcierać, ociosać-obciosać, odrapać-obdrapać, odrzeć-obedrzeć, odzierać-obdzierać, ogryzać-obgryzać, oheblować-obheblować, okleić-obkleić, olicować-oblicować, olodzić-oblodzić*³.

◊ [Przykłady zróżnicowania chronologicznego]:

a) [Warianty z *o-* są dawne lub przestarzałe], np.: *ociąć-obciąć, olepić-oblepić, olupić-oblupić, omyć-obmyć, osiać-obsiać, oszarpać-obszarpać, oszyć-obszyć, otargać-obtargać, otopnieć-obtopnieć, owlec-obwlec*.

b) [Warianty z *ob(e)*- są dawne lub przestarzałe], np.: *ogłaskać-obgłaskać, okadzać-obkadzać, okalać-obkalać, okarmić-obkarmić, okolać-obkolać, okroić-obkroić, osaczyć-obsaczyć, osłupieć-obstłupieć*.

◊ [Niekiedy z obocznością *o-* : *ob(e)*- łączy się różnica znaczeń], np.: *ociągać-obciągać, ociec-obciec, oczepić-obczepić, oczernić-obczernić, ogarnąć-obgarnąć, okopać-obkopać, okupić-obkupić, okuć-obkuć, omawiać-obmawiać, omotać-obmotać, orznąć-obrznąć*⁴, *orzucić-obrzucić, osadzić-obsadzić, osiadać-obsiadać, ostać-obstać, ostawić-obstawić, oszukać-obszukać, oświecić-obświecić, otaczać-obtaczać, owiesić-obwiesić*.

³ W tym podpunkcie SJPD wymienia ok. 50 par czasowników z obocznością *o-* : *ob(e)*-.

⁴ Taką parę czasowników notuje SJPD.

3. ISJP

o- 1. cząstkę **o-** dodajemy do czasowników niedokonanych, aby utworzyć czasownik dokonany o tym samym znaczeniu (np. *ogolić*, *ocenzuować*, *ochrzcić*) lub o znaczeniu nieco zmienionym. Gdy **o-** zmienia znaczenie czasownika, może wyrażać m.in.:

1.1 otoczenie czegoś lub poddanie czegoś jakiemuś działaniu z różnych stron lub w całości, np. *ogrodzić pole*, *opłynąć kulę ziemską*, *oskrobać rybę*, *obić drzwi blachą*.

1.2 skierowania czegoś w dół np. *opaść*, *osunąć się*, *opuścić*.

1.3 wyczerpujące wykonanie jakiejś czynności w stosunku do jakiejś osoby lub rzeczy, np. *okraść sąsiadów*, *opisać sytuację*.

1.4 odłączenie lub oddzielenie czegoś od czegoś innego, np. *otrząsnąć*.

o- tworzy od przymiotników i rzeczowników czasowniki dokonane oznaczające nadanie czemuś lub komuś jakichś cech albo nabranie przez coś lub kogoś jakichś cech, np. *ocieplić mieszkanie*, *oprzytomnieć*.

ob-, czasem **o-be-**. Cząstkę **ob-** dodajemy do czasowników niedokonanych, aby utworzyć czasownik dokonany o tym samym znaczeniu (np. *obdarzyć sympatią*) lub o znaczeniu nieco zmienionym. Gdy **ob-** zmienia znaczenie czasownika, może wyrażać m.in.:

1. otoczenie czegoś lub poddanie czegoś jakiemuś działaniu z różnych stron lub w całości, np. *obejść fontannę*; *obsmażyć mięso*; *Ptaki obsiadły drzewo*; *Ganek obrósł dzikim winem*.

2. odniesienie czynności do wielu osób lub rzeczy, np. *objechać wszystkie miasta*, *obesłać pismo po urzędach*.

3. skierowanie czegoś w dół, np. *obciągnąć sweter*, *obsunąć się*.

4. wyczerpujące wykonanie jakiejś czynności w stosunku do jakiejś osoby lub rzeczy, np. *obdarzyć żonę prezentami*, *obrabować bank*, *obmyślić plan*.

4. Komentarz

4.1. Modyfikacje znaczeniowe pokazane w artykule hasłowym SJPD są rzeczywiście bardzo zróżnicowane. Bardzo słuszna (w odniesieniu nie tylko do tych prefiksów) jest uwaga: „Poszczególne czasowniki, zależnie od użycia, mogą przybierać różne odcienie znaczeniowe”. Przykłady bez trudu można mnożyć, np.:

(1) *Obejrzał się* na ulicy za atrakcyjną blondynką;

(2) *Uważnie obejrzał się* w lustrze i nie był zadowolony z tego, co zobaczył.

W zdaniu (2) czasownik *obejrzeć się* nie ma znaczenia **1c** „ukierunkowania czynności w tył, wstecz”, jak w (1), lecz raczej znaczenie opisane w cytowanym podpunkcie **1a**). To komunikowanie „kierunku czynności w tył, wstecz” jest doskonałym przykładem modyfikacji rzeczywiście wnoszonej przez przedrostek, lecz ograniczonej do kilku czasowników zupełnie nieproduktywnej, a więc takiej, która nie powinna być w ogóle wprowadzona w artykule słownikowym.

W podpunkcie **1d**) budzi wątpliwości dobór przykładów czasowników ilustrujących odcień znaczeniowy prefiksów *o-*, *ob(e)-* polegający na „skoncentrowaniu czynności na wielu, różnych przedmiotach”. Nieprzekonujący jest przykład *oznakować*, por. zdanie:

- (3) Odpowiednio *oznakował* swój samochód i dzięki temu poczuł się bezpieczniejszy na drodze.

Prefiks *o-* zawarty w derywacie *oznakować* nie wprowadza tej samej modyfikacji znaczenia czasownika podstawowego co np. czasownik *obdzielić*, choć oba czasowniki wymieniono w SJPD w tym samym podpunkcie **1d**), por. zdanie:

- (4) *Obdzieliła* gości ciasteczkami i owocami.

Czasownik *oprac* wymieniony został w dwóch różnych podpunktach: **1d**) i **1h**), co świadczy chyba o niekonsekwencji w interpretowaniu typu modyfikacji znaczenia wprowadzanej przez prefiksy *o-*, *ob(e)-*. Niewłaściwość niektórych przykładów wymienionych w podpunkcie **1g**) polega na tym, że nawet bez prefiksów czasowniki podstawowe oznaczają „podparcie, kontakt, mijanie”, np.: *(o-)minąć*, *(o-)musnąć*, *(o-)trzeć się*. Wątpliwości budzi zasadność notowania (jako przykładów ilustrujących typ modyfikacji znaczenia opisany w podpunkcie **2a**) czasowników: *obchudzić*, *obezpieczyć*, *obezsilnić*, *oświeżyć*, *ozdrowić*, ponieważ są przestarzałe i bardzo rzadko używane. I w podpunkcie **2b**) wymieniono podobne czasowniki (bardzo rzadko używane już chyba wtedy, gdy powstał SJPD): *obezwładnieć*, *obezprzytomnieć*, *okaleczeć*, *okulawieć* itp. Właściwsze byłoby zilustrowanie opisanej tu modyfikacji czasownikami: *okaleczyć*, *okulawić*, *obezwładnić*.

Krótkiego komentarza wymaga także czasownik *obumrzeć*. Z historycznego punktu widzenia trzeba go chyba traktować jako czasownik podwójnie prefigowany, zawierający niedokonaną podstawę⁵ *-mrzeć* (obecnie bardzo rzadko występującą bez prefiksów). Pierwszy dodany do niej prefiks (*u-*), wpłynął na zmianę jej aspektu (powstał dokonany derywat *umrzeć*). Wymieniony w analizowanym artykule hasłowym czasownik *obumrzeć* zawiera drugi prefiks *o(b)-*, który już nie zmienia aspektu czasownika podstawowego *umrzeć*, a modyfikuje tylko jego znaczenie.

⁵ Chodzi tu o pojęcie *podstawy czasownikowej*, zob. J. Tokarski: *Fleksja polska*. Warszawa 1973, s. 222.

4.2. Odcienie znaczeniowe wprowadzane przez prefiksy *o-* i *ob-* (*obe-*) opisane w odrębnych artykułach hasłowych w ISJP są na ogół zbieżne (1.1 – 1, 1.2 – 3, 1.3 – 4). Różnią się tylko w jednym podpunkcie: prefiks *o-* nie wprowadza modyfikacji znaczenia czasowników polegającej na komunikowaniu „objęcia czynnością wielu osób lub rzeczy” (**ob-**, punkt 2), zaś prefiks *ob-* nie wprowadza modyfikacji dotyczącej „odłączenia lub oddzielenia czegoś od czegoś innego” (**o-**, podpunkt 1.4).

Artykuły hasłowe *o-* i *ob-* w ISJP zawierają informacje o czysto aspektowej i aspektowej funkcji tych prefiksów. Przykłady czasowników ilustrujące typy modyfikacji wprowadzanych przez prefiksy *o-* i *ob-* są dobrane trafnie.

4.3. Głęboką analizę znaczeń *o-* i *ob-* przeprowadziła Aleksandra Krupianka⁶. Nie rozgraniczyła jednak konsekwentnie funkcji prefiksów *o-* i *ob-*. A. Krupianka na ogół opisuje funkcje *o-* i *ob-*, traktując *ob-* jako wariant prefiksu *o-* (świadczy o tym również zapis *o-* (*ob-*)), choć w przeprowadzonej analizie pokazuje także wyraźne zróżnicowanie funkcji obu prefiksów⁷. Stwierdziła np., że za pomocą przedrostka *ob-* częściej wyrażane są czynności o charakterze konkretnym, zaś przedrostek *o-* częściej wyraża abstrakcyjny charakter czynności. Za rozdzieleniem znaczeń obu prefiksów przemawia również to, że w rezultacie zachwiania się stosunków prasłowiańskich w zakresie opozycji *o-* i *ob-* wytworzyły się na gruncie języka polskiego dublety z tymi przedrostkami w identycznych funkcjach (np.: *odarzyć* – *obdarzyć*, *ostąpić* – *obstąpić*). Jednak w kolejnych okresach rozwoju języka następowała specjalizacja znaczeniowa większości par dubletowych⁸. Dzisiaj mamy więc rozgraniczone znaczenie par typu *omówić* 'rzecz' – *obmówić* 'osobę'. Jaskrawo różny jest także zakres tworzenia prefiksalnych formacji czasownikowych, w których prefiksy *o-*, *ob-* pełnią funkcję czysto aspektową⁹. A. Krupianka ogólnie wspomniała o tej funkcji (prefiksu *o-* (*ob-*), np.: *ochrzcić* – sposób zapisu A.K.), tymczasem materiał językowy zawarty w moim indeksie wyraźnie pokazuje, że prefiks *ob-* nie ma funkcji czysto aspektowej. Zanotowaliśmy tylko jeden czasownik *oblicować*, w którym prefiks *ob-* może pełnić taką funkcję, natomiast czasowników z prefiksem *o-* (w tej samej funkcji) jest aż 81 (liczba ta stanowi ok. 11,6% wszystkich czasowników z prefiksem *o-*). **Wydaje się jednak, że najsilniejszym argumentem**

⁶ A. Krupianka: *Formacje czasownikowe z przedrostkiem o- (ob-) w języku polskim*. Toruń 1969.

⁷ W. Śmiech podobnie potraktował przedrostek *ob-*, zob. W. Śmiech: *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*. Wrocław 1986.

⁸ Ibidem, s. 147.

⁹ Ustaliliśmy, że prefiks *o-* zawarty w niektórych derywatach czasownikowych nie modyfikuje znaczenia podstaw czasownikowych, a jego funkcja ogranicza się wyłącznie do zmiany aspektu (czasowniki niedokonane otrzymując prefiks stają się czasownikami dokonanymi – tzw. funkcja czysto aspektowa prefiksu).

przemawiającym za rozdzieleniem prefiksu *o-* i *ob-* jest to, że prefiks *ob-* ma własny wariant fonetyczny *ob(e)-*.

A. Krupianka zanalizowała materiał językowy obejmujący prefiksalne formacje odczasownikowe i odimienne, w których tematem słowotwórczym jest czasownik, a formantem – przedrostki *o-* i *ob-*. Cały materiał podzielony został według kryterium logiczno-syntaktycznego na kilka grup: formacje odczasownikowe i odimienne, formacje zleksykalizowane, kalki i pożyczki, formacje o niejasnej funkcji przedrostka oraz formacje niepewne. Wśród tych grup wyodrębnione zostały liczne podgrupy i typy czasowników, w których formant prefiksalny pełni określoną funkcję syntaktyczną i semantyczną (np. funkcję okolicznika miejsca, okolicznika sposobu, funkcję dopełnienia itp.).

Analiza materiału językowego przeprowadzona przez A. Krupiankę pokazuje rozwój dwu podstawowych funkcji przedrostków *o-* i *ob-*. Pierwsza funkcja – okolicznikowa miejsca – wykazuje stały wzrost, zaś druga – okolicznikowa sposobu – regres. Wszystkie pozostałe funkcje rodzajowe prefiksów *o-* i *ob-* mają charakter sekundarny.

Istotną cechą tych prefiksów jest to, że nadają one wielu czasownikom nieprzechodnim charakter przechodniości. Cecha ta wywodzi się jeszcze z okre-
su przedhistorycznego języka.

Opracowany przez A. Krupiankę szczegółowy podział formacji czasownikowych z prefiksem *o-*, *ob-* jest w wielu punktach zbieżny z tymi funkcjami, które zostały uwzględnione w artykule hasłowym opisującym funkcje prefiksu *o-*, *ob-* w SJPD. I tak np. oba opisy uwzględniają modyfikację znaczenia czasowników polegającą na wyrażaniu 'ogarnięcia wokoło, ze wszystkich stron' (pkt. 1a) SJPD). A. Krupianka wskazała w obrębie tej modyfikacji istnienie dwóch podgrup semantycznych czasowników:

1) nazwy czynności otaczania przedmiotu za pomocą poruszania ziemi, np.: *obryć*, *obredlić*;

2) nazwy czynności otaczania przedmiotu za pomocą kroków, jazdy, pływania, latania, np.: *obchodzić*, *obzęgłować*.

W obu opisach znalazła się modyfikacja znaczenia czasowników polegająca na komunikowaniu kierunku czynności 'w dół, na dół' (pkt. 1b) SJPD). W formacjach tego typu formant wzmacnia znaczenie podstawy, np.: *opuszczać*, *o(b)sypać*.

Opisana została również modyfikacja typu 'z wierzchu, trochę' (pkt. 1e) SJPD). Formacje z przedrostkiem *ob-* opisane w tym punkcie odznaczają się większą intensywnością i silniejszym natężeniem wyrażanych przez nie czynności, procesów i stanów, np.: *omyć* : *obmyć*, *oschnąć* : *obeschnąć*. Formacje takie z przedrostkiem *o-* można zastępować formacjami z przedrostkiem *ob-* bez różnic stylistycznych, podczas gdy zamiana prefiksu *ob-* na *o-* powoduje często zakłócenie stylistyki wypowiedzi.

Oba opisy uwzględniają formacje, w których zawarta jest modyfikacja 'naokoło oddzielając, usuwając' (pkt. **1f**) SJPD). A. Krupianka rozróżniła tu dwie podgrupy czasowników:

1) nazwy czynności oddzielania za pomocą jedzenia, np.: *o(b)gryźć*, *o(b)kąsać*;

2) nazwy czynności oddzielania za pomocą ostrego narzędzia, np.: *ogolić*, *o(b)ciąć*.

SJPD nie wymienia w podpunkcie **1f**) artykułu hasłowego opisującego funkcje prefiksów *o-* i *ob-* nazw czynności oddzielania za pomocą jedzenia. Uwzględnia w tym podpunkcie wyłącznie nazwy czynności oddzielania za pomocą ostrego narzędzia, np.: *obciąć*, *oberznąć*, *obrąbać* itp.

Uwzględniona została także modyfikacja polegająca na komunikowaniu znaczenia 'nadmiernie, bardzo intensywnie' (pkt. **1i**) SJPD). W tym typie czasowników wyraźna jest repartycja przedrostków *o-*, *ob-* i *na-*. Bardziej ekspresywne jednak wydają się czasowniki z przedrostkami *o-* i *ob-*, np.: *o(be)żreć się* // *nażreć się*, *o(b)pić się* // *napić się*;

Oba opisy zawierają modyfikację polegającą na 'przeniesieniu czynności na inny przedmiot' (pkt. **1h**) SJPD) niż ten, do którego się odnosi czasownik, np.: *gadać* (co) – *obgadać* (kogo), *smarować* (co) – *o(b)smarować* (kogo). A. Krupianka wymienia wśród tego typu formacji podgrupę czasowników z formantami wyrażającymi czystą przechodniość, np.: *obrobić*.

Wyodrębnione zostały również formacje typu 'uczynić kim, czym' (pkt. **2a**) SJPD) oraz 'stać się kim, czym' (pkt. **2b**) SJPD). Do pierwszej grupy należą m.in. czasowniki: *otumanić*, *obślimaczyć*, zaś do grupy drugiej włączone zostały m.in. czasowniki: *odębieć*, *ośniedzieć*. Formacje *odębieć*, *ośniedzieć* powstały w wyniku kontaminacji struktur typu: 'zostać czym' + 'otoczyć czym' = 'zostać otoczonym czym'. SJPD rozszerza zakres tej drugiej modyfikacji o znaczenie 'stać się zaopatrzonym w co, nacechowanym czym'.

Ponadto trzeba dodać, że istnieją pewne rozbieżności w obu porównywanych opisach typów modyfikacji znaczenia czasowników prostych (bezprefiksalnych) wprowadzanych przez prefiksy *o-* i *ob-*. W bardziej szczegółowym opisie A. Krupianki widać różnice w cytowanym materiale językowym (na poziomie przykładów wymienionych czasowników). I tak np. modyfikację znaczenia czasownika *obcałować* wprowadzaną przez prefiks *ob-* SJPD scharakteryzował jako „ogarnięcie czego z różnych, z wielu, z wszystkich stron”, zaś A. Krupianka zaliczyła do typu modyfikacji 'po kilka razy, wkoło'. SJPD (ograniczając liczbę znaczeń) często łączy w jednym podpunkcie bliskie semantycznie typy modyfikacji wprowadzanych przez prefiksy *o-* i *ob-*. Postępowanie takie wydaje się usprawiedliwione, ponieważ artykuł hasłowy opisujący ten prefiks nie uwzględnia jego funkcji syntaktycznej.

ISJP ogranicza liczbę znaczeń w opisywanych przez siebie hasłach. Oba artykuły hasłowe (**o-** i **ob-**) przedstawia jednak w taki sposób, jak gdyby oba omawiane w nich przedrostki były dokładnie synonimiczne. Zanim przeprowadzimy dokładniej porównanie, przyjrzyjmy się kwestii teoretycznie, a nawet historycznie.

4.4. Z punktu widzenia historycznego *o-* i *ob(e)-* należałoby traktować jako jeden prefiks. Genetycznie wywodzą się one z tego samego prasłowiańskiego prefiksu *ob-*, występującego przed samogłoskami i spółgłoskami *r*, *l*, *n*, *v*. Przed pozostałymi spółgłoskami miał swój fonetyczny wariant w postaci *o-*. Ta prasłowiańska konsekwencja uległa zachwianiu na gruncie języka polskiego. Świadczą o tym następujące przykłady: *obciążyć*, *obdarzyć*, *obszyć*, *olśnić*, *oniemieć* itp. W wyniku takiego zachwiania powstały czasowniki, w których prefiksy *o-* i *ob(e)-* mogą występować wymiennie, np.: *obciąć* : *ociąć*, *obkopać* : *okopać* itp.

Wśród dubletów z prefiksami *o-* i *ob(e)-* można wyodrębnić dwie grupy:

1) formacje z obocznością *o-* : *ob(e)-* o tym samym lub zbliżonym znaczeniu, np.:

otopnieć : *obtopnieć*

ostrzyć : *obstrzyć*

oskubać : *obskubać*

2) pary czasowników o tej samej podstawie, różnych prefiksach i mających różne znaczenia, np.:

okładać : *obkładać*

omówić : *obmówić*

oszukać : *obszukać*

Ułożone w pary prefiksalnie zróżnicowane czasowniki mają (oprócz znaczenia regularnego – zbliżonego) również dodatkowe znaczenie wyspecjalizowane. Pokazują to następujące konteksty:

- (5a) Tak Jurka *okładał* pięściami, że nawet nie zauważył zbliżającego się nauczyciela. (w zn. 'bił pięściami')
- (5b) Wszystkie nowe książki starannie *obkładał*, żeby się nie zniszczyły. (w zn. 'owijał w papier')
- (6a) Nauczyciel *omówił* nowy temat. (w zn. 'wy tłumaczył, przedstawił, objaśnił')
- (6b) Sąsiad *obmówił* go przed narzeczoną. (w zn. 'oczernił, ukazał w niekorzystnym świetle')
- (7a) Kolega *oszukał* mnie, mówiąc, że nie jest zainteresowany znajomością z Ewą. (w zn. 'powiedział nieprawdę, wprowadził w błąd')
- (7b) Policjant *obszukał* podejrzanego. (w zn. 'sprawdził ubranie, zawartość kieszeni')

Analiza materiału językowego pokazała, że w większości czasowników obydwie przedrostki pełnią te same funkcje i można je wymieniać bez wpływu na semantykę wyrazów. Jednak istnienie drugiej grupy przemawia za traktowaniem *o-* i *ob(e)-* jako dwu oddzielnych prefiksów mających wspólne pochodzenie i korespondujących ze sobą pod względem semantycznym¹⁰.

Potwierdzenie takiego stanowiska znajdujemy także w niektórych artykułach hasłowych (w ISJP) opisujących czasowniki różniące się prefiksami *o-* i *ob-*. W artykułach hasłowych opisujących czasowniki **okroić** i **obkroić** tylko pierwsze znaczenie jest identyczne: 'Jeśli **okroiliśmy** / **obkroiliśmy** coś z wierzchniej warstwy lub jeśli **okroiliśmy** / **obkroiliśmy** wierzchnią warstwę z czegoś, to krojąc zdjęliśmy ją z tego'. Drugie znaczenie wymienione w artykule hasłowym opisującym czasownik **okroić** nie dotyczy czasownika **obkroić**: 'Jeśli coś zostało **okrojone**, to zostało znacznie zmniejszone'¹¹.

Wyraźne rozbieżności widać np. w artykułach hasłowych opisujących czasowniki **otoczyć** i **obtoczyć**. Spośród dziesięciu wymienionych w artykule hasłowym znaczeń czasownika **otoczyć**, to, które charakteryzuje czasownik **obtoczyć** ('obtoczyć jakąś rzecz czymś sypkim, spowodować, by coś przylgnęło do niej') znalazło się na ostatnim miejscu¹².

Jaskrawo różne są także znaczenia czasowników **oblać** i **olać**¹³. Żadne spośród siedmiu znaczeń wymienionych w artykule hasłowym opisującym czasownik **oblać** nie przypomina interpretacji znaczenia czasownika **olać**: 'Jeśli ktoś **olał** jakąś osobę lub jakieś obowiązki, to całkowicie je zlekceważył'.

5. Wnioski

5.1. Wnioski sformułowane na podstawie obserwacji funkcji prefiksów *o-* i *ob(e)-* oparte są nie tylko na analizie zawartości artykułów hasłowych opisujących te prefiksy w SJPD i ISJP. Bazę stanowił materiał językowy wyekscerpowany z SJPD. W sumie SJPD notuje około 700 czasowników z prefiksem *o-* i około 220 czasowników z prefiksem *ob(e)-*. W materiale językowym ze SJPD znalazło się również prawie 140 czasowników rozpoczynających się na literę identyczną z prefiksem, np.: *obcować*, *obiektywizować*, *obradować* itp.

¹⁰ Tezę taką sformułowała Małgorzata Włodarska w swej niepublikowanej pracy magisterskiej: *Aspekt czasowników z prefiksami o- i ob(e)- (na podstawie Słownika języka polskiego PAN pod red. W. Doroszewskiego)*. Olsztyn 1993.

¹¹ Zob. ISJP, **okroić** s. 1156 i **obkroić** s. 1063.

¹² Zob. ISJP, **otoczyć**, s. 1204 i **obtoczyć**, s. 1081.

¹³ Zob. ISJP, **olać**, s. 1159 i **oblać**, s. 1063.

5.2. Prefiks *o-* w funkcji czysto aspektowej

obatożyć <i>dkVIb</i>	opalisadować <i>dkIV</i>
obezwładnieć <i>dkIII</i>	opatentować <i>dkIV</i>
obronić <i>dkVIa</i>	oprosić się <i>dkVIa</i>
obudzić <i>dkVIa</i>	oprzytomnieć <i>dkIII</i>
ocembrować <i>dkIV</i>	opublikować <i>dkIV</i>
ocenzurować <i>dkIV</i>	opustoszeć <i>dkIII</i>
ochędożyć <i>dkVIb</i>	orzeźwieć <i>dkIII</i>
ochłodnąć <i>dkIXb</i>	osiadłać <i>dkI</i>
ochrypnąć <i>dkIXa</i>	osiwieć <i>dkIII</i>
ochrzcić <i>dkVIa</i>	oskalpować <i>dkIV</i>
ocielić się <i>dkVIa</i>	oskórować <i>dkIV</i>
oclić <i>dkVIe</i>	osłabnąć <i>dkIXa</i>
ocucić <i>dkVIa</i>	osolić <i>dkVIa</i> / po-
ocukrzyć <i>dkVIb</i>	ostębnować <i>dkIV</i>
ocyganić <i>dkVIa</i>	ostrzyc <i>dkXIII</i>
ocynkować <i>dkIV</i>	ostudzić <i>dkVI</i> / wy-
ocynować <i>dkIV</i>	ostygnać <i>dkVa</i>
oczarować <i>dkIV</i>	oszacować <i>dkIV</i>
oczepić <i>dkVIa</i>	oszaleć <i>dkIII</i>
oczynszować <i>dkIV</i>	oszałować <i>dkIV</i>
odarniować <i>dkIV</i>	oszańcować <i>dkIV</i>
odeskować <i>dkIV</i>	oszczenić <i>dkVIa</i>
odrętwieć <i>dkIII</i>	oszkalować <i>dkIV</i>
odrutować <i>dkIV</i>	oszklić <i>dkVIa</i>
odylować <i>dkIV</i>	oszlifować <i>dkIV</i>
odziedziczyć <i>dkVIb</i>	oszpętnieć <i>dkIII</i>
oflagować <i>dkIV</i>	oszronieć <i>dkIII</i>
ogacić <i>dkVIa</i>	oślepnąć <i>dkIXa</i>
ogłuchnąć <i>dkIXa</i>	otakelować <i>dkIV</i>
ogłupieć <i>dkIII</i>	otakielować <i>dkIV</i>
ogolić <i>dkVIa</i>	otaksować <i>dkIV</i>
okaleczyć <i>dkIII</i>	otruć <i>dkXII</i>
okantować <i>dkIV</i>	otrzeźwieć <i>dkIII</i>
okielznać <i>dkI</i>	otumanieć <i>dkIII</i>
okocić (się) <i>dkVIa</i>	otynkować <i>dkIV</i>
okulawieć <i>dkIII</i>	owdowieć <i>dkIII</i>
okulbaczyć <i>dkVIb</i>	owrzodzić <i>dkIII</i>
okuleć <i>dkIII</i>	oznakować <i>dkIV</i>
olicować <i>dkIV</i> / ob-	oźrebić <i>dkVIa</i>
omylić się <i>dkVIa</i>	ożenić <i>dkVIa</i>
oniemieć <i>dkIII</i>	

5.3. Prefiks *ob(e)-* w funkcji czysto aspektowej

oblicować *dkIV* / *o-*

6. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza doprowadziła do wniosku, że nie można mówić o dokładnej równoznaczności prefiksów (z punktu widzenia opisowego we współczesnej polszczyźnie są dwa samodzielne prefiksy: *o-* i *ob(e)-*), choć znaczenie ich jest zbliżone. Artykułom ISJP można wytknąć następujące niedostatki.

Po pierwsze, prefiks *ob-* jest ograniczony do formacji odczasownikowych i w żadnym wypadku nie może być traktowany jako współformant odmienny. Wszystkie przykłady formacji odmiennych podane przez SJP PWN to czasowniki ustabilizowane, w których prefiks ma zatartą funkcję: *oblodzić*, *obwałować*, *objaśnić*, *obluźnić*, *oblaskawić*, *obnażyć* (ostatni czasownik jest chyba nieprzejrzysty słowotwórczo). Dla *o-* funkcja ta oczywiście występuje.

Po drugie, wśród modyfikacji wnoszonych przez *ob-* na pierwsze miejsce wysuwa się znaczenie działania na przedmiot z zewnątrz po obwodzie – z różnych stron. Dla *o-* znaczenie to występuje, ale nie jest tak wyraziste. Pozostałe znaczenia obu prefiksów są zbliżone, z tym że *o-* jest znacznie bardziej produktywne.

Po trzecie, prefiks *o-* ma funkcję czysto aspektową (81 dokonanych derywatów), a *ob-* pełni taką funkcję tylko w jednym czasowniku *oblicować*. Na liście czasowników, w których prefiks pełni funkcję czysto aspektową, znalazły się czasowniki z grup tematowych (podział Tokarskiego – według innych słowników PWN):

Grupa tematowa	Czasowniki z prefiksem <i>o-</i>
I	2 (okiełznać, osiodłać)
III	18 (np. osiwieć)
IV	29 (np. ocembrować)
V	1 (ostygnąć)
VI	23 (np. obronić, obudzić)
IX	5 (np. ochrypnąć)
XII	1 (otruć)
XIII	1 (ostrzyc)

Po czwarte, prefiks *ob-* ma własny wariant uwarunkowany fonologicznie: *obe-*, co wyklucza to, aby za podobnie uwarunkowane warianty uznać *o-* i *ob-*.

Nie tylko więc wspólnopodstawowe czasowniki o prefiksach *o-* i *ob(e)-* muszą być uznane za pary jednostek leksykalnych, lecz również oba te przedrostki muszą być uznane za jednostki odrębne, choć bliskie sobie znaczeniowo.

Literatura

- Bańko M.: *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa 2000.
Doroszewski W.: *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1958–1969.
Doroszewski W.: *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Warszawa 1980.
Krupianka A.: *Formacje czasownikowe z przedrostkiem o- (ob-) w języku polskim*. Toruń 1969.
Skorupka S., Auderska H., Łempicka Z.: *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa 1969.
Szymczak M.: *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1989.
Śmiech W.: *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*. Wrocław 1986.
Tokarki J.: *Fleksja polska*. Warszawa 1973.
Włodarska M.: *Aspekt czasowników z prefiksami o- i ob(e)- (na podstawie Słownika języka polskiego PAN pod red. W. Doroszewskiego)*. Olsztyn 1993 (mps).

Summary

The work concerns a description of the function of prefixes: 'o-' and 'ob(e)-' in contemporary Polish. In the analysis, the entries which describe these prefixes in chosen dictionaries of the Polish language, monographic studies and the linguistic material from the *Słownik języka polskiego (Dictionary of Polish Language)*, edited by W. Doroszewski, have been used. The aim of the work has been to establish whether the discussed prefixes constitute one item, and by means of how many dictionary entries they should be described in dictionaries. The analysis showed that the 'ob(e)-' prefix is not a phonetic variation of the 'o-' prefix and it should be treated as a separate one.